

МВС УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ
Навчально-науковий інститут права та масових комунікацій
кафедра загальної та практичної психології

Кримінологічна асоціація України
Асоціація професійних психологів (м.Харків)

Науково-практична конференція
„БОЧАРОВСЬКІ ЧИТАННЯ”

Матеріали
науково-практичної конференції
(Харків, 29 березня 2013 р.)

Харків, 2013

Матеріали науково-практичної конференції „Бочаровські читання” (29 березня 2013 р.) – Харків: ХНУВС, 2013 - 341 с.

Науково-практична конференція присвячена пам'яті академіка, доктора психологічних наук, професора Бочарової Світлани Петрівни.

В матеріалах конференції розглядаються питання, що пов'язані з науковими інтересами та направами досліджень Бочарової С. П., її колег та учнів. Зокрема, освітлені такі галузі психології як: загальна психологія, історія психології, юридична психологія, психологія труда, професійна психологія та психологія діяльності в особливих умовах, психологія управління, психологія освіти та вищої школи.

Для викладачів, аспірантів, студентів гуманітарних спеціальностей практичних психологів, вихователів, соціальних та медичних працівників.

Матеріали доповідей друкуються мовою оригіналу та викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками.

Збірник складли:
Сторога Е.М., Шигіліна А.А.,
Форотинська О. В.

Оргкомітет науково-практичної конференції „Бочаровські читання”

Голова оргкомітету:

Бандурка О. М. – радник ректора Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, президент Кримінологічної асоціації України

Заступники голови:

Землинська О. В. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС

Сторога Е. М. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС

Секретар:

Шигіліна А. А. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС

Члени оргкомітету:

* **Московець В. І.** – директор навчально-наукового інституту права та міжних комунікацій ХНУВС;

* **Шевченко Л. О.** – завідувач кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент;

* **Давидич Т. Ф.** кандидат архітектури, доцент кафедри основ архітектури ХНУСА;

* **Александров Ю. В.** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС;

* **Балабанова Л. М.** – доктор психологічних наук, професор доцент кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС;

* **Сидокімова О. О.** – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС;

* **Віденська І. О.** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС;

* **Давиденко М. Г.** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС;

* **Форотинська О. В.** – старший викладач кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС;

* **Вольф В. В.** – викладач кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС.

Висновки. Отже, психологічний контакт «рятувальник – постраждалих» в екстремальних умовах можна віднести до «комунікативного контакту», який може бути стилізований за просторово-часовими характеристиками, а також за деяких обставин може встановлюватися за допомогою невербального спілкування. Тобто це відносини, які характеризуються готовністю постраждалого брати участь у взаємодії з рятувальником задля виникнення почуття особистої психологічної безпеки під час проведення рятувальних робіт або швидкої евакуації із небезпечної зони надзвичайної ситуації.

Пономаренко І. В.

здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру

науковий керівник: **Тігаренко Д. С.**, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, кандидат психологічних наук, с.н.с.

Національний університет цивільного захисту України

ФРУСТРАЦІЯ, ЯК НЕГАТИВНИЙ ПСИХІЧНИЙ СТАН В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) характеризується великим емоційним навантаженням, переважанням та частими стресовими ситуаціями. Цій діяльності притаманна новизна нестандартних випадків їх високої динамізм, який як правило викликає фрустрацію.

Оскільки саме рятувальники безпосередньо виконують основні види аварійно-рятувальних робіт в зоні надзвичайної ситуації (НС) (рятування людей, проведення розвідки, ліквідацію наслідків НС, евакуацію населення та збереження найбільш дорогоцінного майна тощо), то саме для цієї категорії представників ризик-небезпечних професій важливо мати залізну стійкість до багатьох фрустраторів лиха.

Аналіз останніх досліджень показав, що природа негативних психічних станів, які виникають у фахівців різних ризиконебезпечних професій, досліджувалася неодноразово (Ю. Александровським, С. Долгополовим, Б. Коганом, Ю. Максименком, В. Моляком, О. Тімченком, С. Яковенком та ін.). Існують також дослідження, в яких установлено факти переходу сформованих негативних психічних станів у посттравматичні стресові розлади та інші хвороби (М. Дорошенко, М. Корольчук, В. Моляко, О. Тімченко та ін.).

Але, незважаючи на всю очевидність та важливість проблеми, й дотепер ще недостатньо висвітлені аспекти, що стосуються особливостей поведінки та емоційного стану рятувальників у ситуації фрустрації. Крім того, залишаються недостатньо вивченими фактори та чинники, що забезпечують розвиток фрустрованості фахівців у їх професійній діяльності; недостатньо розроблена понятійна база, а також шляхи та методи психокорекції деструктивного впливу фрустрації на фахівця.

Висновок основного матеріалу. Як вже говорилося раніше професійна діяльність представників рятувальної служби ДСНС України насичена значною кількістю стрес-факторів, як зовнішнього так і внутрішнього походження. До основних з яких відносять:

- ✓ постійна наявність небезпек (полюм'я, висока температура, отруйні речовини, нестійкість конструкцій будівлі тощо);
- ✓ мінливість обставин;
- ✓ усвідомлення і переживання високої особистої та моральної відповідальності за порятунок людей;
- ✓ діяльність за наказом (найсильніший збудником і, разом із тим, внутрішня опора для рішучих дій);

- ✓ необхідність активного безперервного пошуку та доставка потерпілих;
- ✓ обставини надзвичайної події (крики потерпілих, обвали конструкцій, зовнішній вигляд оборотістих людей тощо) в якій їм доводиться діяти.

У більшості випадків складна, насичена реальною небезпечною ситуація активізує психічну діяльність рятувальника та спонукає його до активних, цілеспрямованих дій. Однак не виключено, що в окремих фахівців ДСНС України під впливом небезпечної обстановки можуть виникнути і негативні психічні стани, які, навіряди, знижують їх активність.

Одним з таких негативних станів є фрустрація. Фрустрація [лат. frustratio - обман, розлад, руйнування планів] - психічний стан, що виражається в особливостях переживань і поведінки, що викликаються об'єктивними непереборними (або суб'єктивно так розуміються) труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети або вирішення задачі. Історично проблема фрустрації пов'язана з роботами З. Фрейда і його послідовників, які вбачали однозначний зв'язок між фрустрацією і агресією. У рамках біхевіористських теорій фрустрація визначалася як зміна або загальмування очікуваної реакції при певних умовах, як перешкода в діяльності. В даний час багато авторів використовує поняття фрустрації і психологічного стресу як синоніми; деякі обґрунтовано розглядають фрустрацію як приватну форму психологічного стресу. Правомірно також розглядати фрустрацію у контексті міжособистісних конфліктів і цієї точки зору для дослідників представляє інтерес сфера міжособистісних конфліктів і труднощів, які можуть виникати в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, в тому числі і в повсякденних.

Переживання фрустрації супроводжується гаммою негативних емоцій: гнівом, роздратуванням, почуттям провини тощо. Рівень фрустрації залежить від значимості і інтенсивності фрустратора, функціонального стану людини, що потрапила в складну ситуацію, а також від наявних стійких форм емоційного реагування людини на життєві труднощі.

Такий стан фахівця може викликати надмірну нервовість, неуважність, квапливість у діях або, навпаки, апатичність та пасивність, що в тому й іншому випадку буде впливати на ефективність ліквідації надзвичайної ситуації.

Хочемо зазначити, що при зростанні психічного напруження в ситуації фрустрації руйнівній дії спочатку підлягають інтелектуальні навички, уміння здійснювати різні розрахунки, аналізувати обстановку, приймати рішення тощо, потім негативний вплив відчувають рухові навички.

Виникнення фрустрації може бути пов'язане з недостатньою психологічною підготовкою фахівця. Тому, на наш погляд при підготовці рятувальника, під час навчання, необхідно ознайомлювати його з реальною обстановкою в зоні надзвичайної ситуації. Цей елемент психологічної підготовки допоможе попередити можливість появи негативних психічних станів при виїзді на реальну надзвичайну ситуацію.

Також на стани рятувальників ватомо впливають командири. Висока психологічна активність командира позитивно впливає на стан рятувальника, а пасивність - негативно, дезорганізує діяльність підлеглих. Суттєвий вплив має інтонація, настрій, зовнішній вигляд командира. Грубість, різкість, нервовість гнітюче впливають на одних, в інших викликають роздратування. Особливість, полягає в тому, що високостимульована психічна діяльність повинна знайти розрядку на досить значному рівні її активзації, але спрямування її в цьому випадку буде деструктивним для особистості і результатом буде дезадаптованість. Це може виявитися через різкі спалахи гніву з незначних приводів або ж взагалі без видимих на те причин, а також через недоволення всім, що відбувається, особливо перешкодами, які заважають здійснювати їх плани.

Також правомірно розглядати фрустрацію у контексті міжособистісних відносин, результат дії якої може мати свій прояв в складностях встановлення міцних товариських відносин у колективі та грубості стосовно товаришів по службі.

Важливим поняттям при вивченні фрустрації є фрустраційна толерантність, тобто стійкість до фрустраторів.

Фрустраційна толерантність – це властивість рятувальника протистояти різного роду життєвим та професійним труднощам без втрати своєї психологічної адаптації. В її основі лежить здатність фахівця адекватно оцінювати реальну ситуацію, з одного боку, і можливість передбачення виходу із неї – з іншого.

Для кожної особистості можна виділити свою граничну величину фрустраційної толерантності, перевищення якої деструктивно впливає на психіку і поведінку людини.

Високий рівень розвитку працівника ДСНС України передбачає свідому відмову від фруструючих цілей і висування нових, більш прийнятних і досяжних. Фрустраційна толерантність, сформована в процесі виховання, в якійсь мірі визначає і поведінку людини в екстремальних ситуаціях. Проте така залежність не може бути прямою і однозначною, тому що, імовірно, в екстремальних ситуаціях більш повно розкриваються всі потенційні ресурси рятувальника, що також дає підставу виділяти поняття фрустрації у самотійності, незважаючи на те, що вона охоплюється більш широким поняттям психологічного або емоційного стресу.

Висновки. Таким чином, можемо сказати, що стан фрустрації, чинить негативний вплив на професійну діяльність рятувальника та його особистість. На рівень переживання фрустрації в першу чергу впливають індивідуальні психологічні особливості конкретного фахівця, його актуальний емоційний стан, рівень вмотивованості, рівень особистого професійного розвитку.

Впливати на стан рятувальника можна за рахунок наступних дій: протиставлення негативним психічним станам позитивних почуттів, тобто кожного разу, коли в працівника ДСНС України спостерігається деяке зниження рівня емоцій, треба знаходити засоби, щоб підбадьорити його; послаблення або зняття негативного психічного стану шляхом збудження активної діяльності чи під впливом колективного настрою; набуття впевненості, що досягасться завдяки чіткості управління, своєчасності розпоряджень, контролем за якістю їх виконання.

Попова Г.В.

доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогтики і психології управління соціальними системами НТУ «ХПІ».

Новак Т.С

магістрант кафедри педагогтики і психології управління соціальними системами НТУ «ХПІ».

ПРОФЕСІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГІВ, ВИБІРАЮЩИХ СПЕЦІАЛІЗАЦІЮ

В сучасній Україні проходить ріст популярності психологічного образования, оно становиться массовым. В общественном сознании происходят кардинальные перемены в определении роли психолога-профессионала в социуме, меняется статус профессии. Профессиональная деятельность психологов расширяется и становится непосредственно связанной не только с интересами отдельных людей, но и организаций и общественности в целом, появляются новые специализации данной профессии.

Существующая система профессиональной подготовки психологов в Вузе недостаточно внимания уделяет личностному развитию студентов-психологов. Самосознание студента не рассматривается как важный ресурсный источник профессионального формирования и развития на уровне технологической подготовки. Особенности становления профессионального психолога состоят в том, что получение психологического образования не гарантирует напрямую качества его профессиональной деятельности, поскольку профессионализация специалиста в области психологии тесно связана с адекватностью развития таких личностных образований, как профессиональное самосознание, профессиональная идентичность, профессиональная Я-концепция. Чтобы состоять как специалисту в сфере психологической практики важно не только обладать знаниями, но еще и быть готовым личностно к их применению.

В условиях современного высшего образования студенты-психологи не имеют необходимого для практической работы уровня профессионально-личностного развития и часто условий для его приобретения. Проблема определения детерминант становления и профессиональной идентичности будущих психологов требует адекватной исследовательской разработки соответствующих технологий. Актуальной исследовательской целью является выявление детерминант, влияющих на становление адекватной профессиональной идентичности будущего психолога, выбирающего определенную специализацию.

В психологии понятие идентичности используется для отождествления индивида с профессиональной группой и для обозначения процесса интериоризации профессиональных ролей, стандартов поведения, основанных на их воспроизведении, копировании. Профессиональная идентичность – отождествление индивидом себя с профессиональной общностью, сопровождающееся интериоризацией идентифицирующего поведения (Л.Б. Шнейдер).

Данные наших исследований (Г.Попова, Т.Новак) свидетельствуют об определенной конфликтности, сущности в восприятии границ профессиональной специализации будущими психологами. По-видимому, процессы профессионального самоопределения у многих студентов-психологов в условиях традиционного образования в Вузе мало дифференцированы и осознаны.

В последнее время в области подготовки психологов у студентов появилась возможность выбора конкретной специализации: связанной с оказанием помощи (консультирование, психокоррекция); связанной с гармонизацией организационных процессов; связанных с воздействиями на массы людей (реклама, политика) и др.. В данных условиях проблема формирования адекватной профессиональной идентичности психолога становится весьма актуальной

Перечисленные специализации по разному обеспечены возможностями подготовки, технологиями становления специалистов. На современном этапе можно говорить о некоторой «обеспеченности» в плане подготовки специалистов, работа которых направлена на оказание помощи и на организационные процессы.

Специализация психолога-практика в области организационных процессов возникла еще в русле психологии труда (30-е гг.) и активно начала развиваться в нашем обществе в 90-е гг. Психолог в организации как правило занимается спектром задач, связанных с подбором кадров, их обучением, «сплочиванием», мотивированием персонала и т.п. Иногда употребляется термин «бизнес-психология», а в отношении специалиста-психолога – «бизнес-тренер», специалист в области HR. За последние десять лет профессия эйчара (от англ. *Human Resources*, HR – человеческие ресурсы) – одна из самых востребованных в Украине, поскольку в период перехода к рыночным отношениям стало ясно, что без стратегии управления и развития персонала поставить крепкий бизнес невозможно. «Эйчары» призваны подбирать способных работников, мобилизовать человеческие ресурсы вокруг стратегических целей и формировать продуктивную атмосферу в организации, повышая таким образом стоимость компании. Таким образом, данная специализация практического психолога направлена, прежде всего, на обеспечение гармоничности организационных процессов.

В области подготовки психологов-практиков данной специализации – широкий спектр краткосрочных программ обучения (семинаров, тренингов), однако обучающие программы в Вузе представлены не целостной системой, а отдельными курсами. Тем более в данной области нет целостной концепции формирования профессиональной идентичности будущего организационного психолога.

Более разботанной по технологиям подготовки является другая специализация практического психолога – та, которая направлена на оказание помощи на уровне личности (консультативной, коррекционной). Проблематике формирования профессиональной идентичности психолога-консультанта, психолога – ведущего психокоррекционные группы посвящены работы, Г.С. Абрамовой, К.А. Абулхановой-Славской, И. Вачкова, Р. Кочунаса,

Шевченко Л.О. Психологічні особливості віктимної особистості	149
Штейн Н.Г. Психологічні фактори наркозалежності	151
СЕКЦІЯ 3 ПСИХОЛОГІЯ ТРУДА, ПРОФЕСІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ	
Асоцький В.В. Особливості професійної діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту	152
Афанасєва Н.Є. Особливості психологічного консультування працівників МНС при зниженні їх працездатності	155
Білоусов А.В. Роль фізичної підготовки в професійному становленні рятувальників	158
Бондаренко Л.О. Особливості саморегуляції фахівців з різним рівнем професійної ефективності	159
Борисова Н.П. Особливості стрес-факторів, впливаючих на співробітників окремих професій госуларственной служби України по вопросам ликвидации чрезвычайных ситуаций	161
Вайда Т.С. Професійна пам'ять як складова якість особистості водія та необхідний елемент його фахової діяльності	164
Воробілова Г.В., Манетора Я.В. Проблема визначення критеріїв професійного психологічного відбору на навчання у ВВНЗ МВС України	167
Гвоздова О.О. Особливості впливу службової діяльності на особистісно-професійні якості бійців груп захоплення	171
Грінченко О.М. Уявлення щодо майбутньої професії студентів-психологів як фактор професійного становлення	173
Грищенко М.В. Розвиток професійної спрямованості курсантів початкових курсів вогнепояних ВВНЗ	176
Гужва Д.В. Особливості схильності до ризику пожежних-рятувальників з різною кількістю психологічних бар'єрів в професійній діяльності	178
Гура Т.В. Психологічні умови особистісного і професійного розвитку студентів в умовах технічного університету	180
Дейнеко Д.О. Психологічне особливості локусу контролю як складової відповідальності у вихователів дитячого садка з різним етажем роботи	183
Довбій Т.Ю. Сучасний підхід щодо проблеми визначення «професійної самотності» у рятувальників ДСНС України	187
Іванченко О.С. Особливості мотивації фахівця, який виконує діяльність в особливих умовах	188
Ігнатенко Н.М. Самоактуалізація медичних робітників	189
Йованович М.М. Розвиток психологічної компетентності як фактор професіоналізації	192
Кішич А.Є. «Образ кар'єри» майбутніх психологів	194
Косоланов О.М. Формування психологічної захищеності як основа психологічної корекції страхів, пов'язаних з професійною діяльністю начальників варт пожежно-рятувальних частин ДСНСУ	196
Краснокутський М.І. До питання особливостей передстартових етапів спорстменів-рятувальників пожежно-прикладного спорту	198
Кучеренко Н.С. Психологічні особливості професійної діяльності військових	200
Кучеренко С.М. Емоційна стійкість як чинник котрий визначає успішність професійної діяльності особистості в особливих умовах	201
Лазарева Е.В. Компоненти професіонального самосознання студента	203
Ламаш І.В., Селюкова Т.В. Сучасний фахівець: творець чи лідер?	209
Ледєва С.Ю. Концепція та напрями медико-психологічного супроводу неформальних	208

ДСНС України	210
Мазоренко М.О. Імідж як чинник професійного успіху	212
Михлюк Е.І. Можливості профілактики і психокорекції професійних акцентуацій у рятувальників	215
Мовчан Я.О. Професію – психологію – психологічні вимоги у професійній діяльності інженера-програміста	216
Овсянникова Я.О. Саморегуляція психічного стану як засіб підвищення стійкості до стресових впливів рятувальника	218
Онисьченко Н.В. З досвіду залучення представників релігійних організацій до надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій	220
Підбучька П.В. Особливості ототожнення з обраного професією студентів випускних курсів різних спеціальностей	223
Побідаш А.Ю. Морське піратство, як стрес-фактор професійної діяльності моряків	225
Погорєлов, С.В. Особливості умови, про загрозу надзвичайної ситуації жителів України	228
Поликов І.О. Встановлення психологічного контакту з постраждалими під час проведення рятувальних робіт	230
Пономаренко І.В. Фрустрація, як негативний психічний стан в професійній діяльності фахівців ДСНС України	232
Попова Г.В., Новак Т.С. Професіональна ідентичність, будучих психологов, вибираючи спеціалізацію	236
Потанова С.М. Роль саморегуляції в системі професійної підготовки працівників підрозділів громадської безпеки	238
Решетняк С.Б., Решетняк О.В. Роль оцінки діяльності персоналу в розвитку професіоналізму півробітників	241
Руденко С.І. До проблеми дослідження професійної свідомості	243
Світлична Н.О. Психокорекція психологічного здоров'я рятувальників	246
Семененко О.О. Комунікативні особливості професіональної діяльності інженерів-конструкторів	247
Сергієнко О.О. Психологічне відчуження як вид деструктивної професійної спрямованості особистості	248
Хворост М.Ю. Прогноз успішності розвитку психологічної стійкості керівників рятувальних підрозділів	252
Ціцей Р.М. Вимоги, що висуваються до особистості психолога, який надає екстрену психологічну допомогу постраждалим в зоні лиха	253
Черкашин А.І. Дослідження проблеми професійної ідентичності у працях зарубіжних вчених	256
Чернова О.С. Особливості прийняття рішення в професійній діяльності в ситуації ризику	258
Шалимова Л.В. Відповідальність як основа професіоналізму майбутніх практичних психологів ОВС	260
Шевяков О.В. Психологічне забезпечення розвитку соціотехнічних систем діяльності (СТСД) в контексті ідей С.П. Бочарова	262
Штригель Д.В., Арпава А.В. Особливості сімейної структури родин військовослужбовців	263
СЕКЦІЯ 4 ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ	
Бутіліна О.В. Роль та місце управлінського консультування в системі роботи з персоналом	

Наукове видання

Матеріали
науково-практичної конференції
„БОЧАРОВСЬКІ ЧИТАННЯ”
(Харків, 29 березня 2013 р.)

Відповідальні за випуск та комп'ютерна верстка: Єгорова Е.М., Шиліна А.А.

Макет обкладинки : Форотинська О.В.

Підписано до друку 22.03.2013 р.
Формат 60*90/16 Умов. друк. арк. 17,7 Наклад 150 прим. Зам. № 18342
Друкарня «Aladdin-print»
61057, м. Харків, вул. Сумська, 4, оф. 8
Тел.: (057) 764-72-11 <http://aladdin-print.ua>
Свідчення про державну реєстрацію В00 № 966600 від 28.03.2003 р.

Харківський національний університет внутрішніх справ
Пресл. 50-річчя СРСР, м. Харків, 61080